

SPOLUČNOSŤ & DEJINY

Tony Spawforth

ČO PRE NÁS GRÉCI KEDY UROBILI

TONY SPAWFORTH

**ČO PRE NÁS
GRÉCI
KEDY UROBILI**

Z angličtiny preložil
Jozef Hyrja

OBSAH

PROLÓG: ČO PRE NÁS TEDA STARÍ GRÉCI UROBILI?	7
1 NÁVRAT KU GRÉKOM	23
2 POLITICKÉ ZVIERATÁ	47
3 ĽUDIA (NE)PODOBNÍ NÁM	69
4 VYNÁLEZ SEXU	91
5 HOVORENÉ SLOVO	113
6 HONBA ZA MÚDROŠŤOU	129
7 FAKTY A ALTERNATÍVNE FAKTY	155
8 NA POÉZII ZÁLEŽÍ	175

9 PRAVDA EVANJELIA	195
10 GRÉCKA KRÁSA	217
11 DOKONALÉ BUDOVY?	239
12 GRÉCI NA OBRAZOVKE	257
13 GRÉCI ŠPORTOVCI	275
14 GRÉCI NA JAVISKU	299
EPILOG	319
POZNÁMKY	325
ĎALŠIA LITERATÚRA	357
POĎAKOVANIE	359

PROLÓG

ČO PRE NÁS TEDA STARÍ GRÉCI UROBILI?

*Nenávidím starých Grékov... Nie, nenávisť, to je príliš
silné slovo, ale čo majú so mnou spoločné?*¹

A tény a Sparta zrejme nebudú na prvom mieste, keď sa dnes v 21. storočí opýtate ľudí, nad čím sa zamýšľajú v každodennom živote. Napriek tomu je na svete mnoho tých, čo sa viac-menej nevedomky inšpirujú starými Grékmi – používajú slová odvodené zo starogréckeho jazyka, sledujú olympijské hry, hrajú videohry odohrávajúce sa v „antickom Grécku“, ako napríklad Assassin's Creed Odyssey, a veľa iného. Táto kniha hľadá odpovede na to, ako niečo také staré a na prvý pohľad neaktuálne má „čo povedať“ aj nám v našej dobe.

Pre túto publikáciu je kľúčový práve dôraz na súčasnosť. Grécko už v období svojho rozkvetu vytvorilo civilizáciu, ktorá zapôsobila silným dojmom na jeho susedov. Klenotom malého múzea vo východnom Francúzsku je honosná bronzová misa vysoká viac ako jeden a pol metra. Archeológovia ju našli v pohrebnej mohyle vysokopostavenej keltskej ženy, ktorá zomrela okolo roku 500 pred n. l. Túto úchvatnú nádobu s bronzovými figúrami gréckych vojakov a vozov vyrobili v kováčskej dielni v starovekom Grécku. Precestovala možno až 2 900 kilometrov, kým sa napokon stala najcennejším majetkom zosnulej.

V 2. storočí pred n. l. si Grékov podmanili starí Rimania, pričom následne aj oni podľahli kúzlu gréckej kultúry, ktorá bola staršia, oveľa vyspelejšia a sofistikovanejšia ako ich vlastná. Počas stáročí existencie obrovskej Rímskej ríše jej obyvatelia miešali obe kultúry – rímsku a grécku, takže sa v niektorých ohľadoch stali takmer neoddeliteľnými. Od 5. storočia n. l. sa oslabený rímsky štát zmenil na mozaiku regionálnych mocností. Z nich spočiatku najväčšia sídlila v Konštantínopole, dnešnom Istanbuli. V 7. storočí n. l. ohrozoval krajiny pod vládou týchto „východných“ Rimanov čoraz mocnejší islamský kalifát. Išlo o novú ríšu, ktorá bola dokonca väčšia ako rímska v čase svojho rozkvetu v 2. storočí pred n. l. Napriek tomu, že samotní starovekí Gréci boli už v tej dobe predmetom legend, úlomky ich civilizácie zostali zakorenené v tomto postrímskom priestore, čo platilo aj pre Konštantínopol. Stredovekí „rímski“ cisári tu vládli poddaným, ktorých rodný jazyk bol priamym „potomkom“ starej gréčtiny.

Keď sa končil stredovek, kresťanstvo v západnej Európe zažilo záblesk svetla známy ako talianska renesancia alebo „znovuzrodenie“. Je skutočne pozoruhodné, že jedným z hlavných spúšťačov tohto prelomového kultúrneho hnutia – ktoré je viacerými historikmi považované za pokrokové a považuje sa za začiatok moderného myslenia – bolo práve oživenie záujmu o dávno zaniknuté civilizácie antického Grécka a Ríma. Nasledujúcich štyristo rokov sa „aróma“ Grécka šírila kultúrnym ovzduším Európy v dnes už ťažko uchopiteľnej miere až do jej odľahlých „západných“ regiónov.

Pri prechádzke parkom v centre Sydney návštevníci míňajú elegantný kamenný valec, ktorý je vytesaný v starogréckom štýle. Ide o repliku Lysikratovho pamätníka, antickej pamiatky v centre súčasných Atén. Austrálska kópia bola vytvorená v roku 1868 pre bohatého a významného prisťahovalca, ktorý si bol veľmi dobre vedomý svojho „skromného“ pôvodu. Milostný vzťah Západu a antického Grécka v mnohých ohľadoch vyvrcholil v 19. storočí. Vo viktoriánskej Británii sa napríklad

objavil tzv. „grécky biskup“² – anglikánsky duchovný, ktorý sa údajne dostal k biskupskému úradu vďaka tomu, že jeho znalosť starogréčtiny bola dostačujúca na to, aby upravil text antickej aténskej hry v origináli.

Tak ako to robia iné knihy, aj v tejto by bolo jednoduchšie čitateľa iba previesť týmito i predchádzajúcimi storočiami, v ktorých ľudia minulosti čerpali svoje vedomosti a inšpiráciu zo starovekého Grécka – čo ponúkam v prvej kapitole. Úsilie raných nadšencov pomohlo vytvoriť spojenie starovekých Grékov s dňom. Vznesený svet historikov a klasických filológov – teda znalcov, ktorí skúmajú staroveký grécky a rímsky svet najmä prostredníctvom ich jazykov – však nie je hlavným záujmom tejto knihy.

Pripomeňme si, že sme sa rozhodli hľadať, ako je antické Grécko prítomné v našej kultúre a spoločnosti *v súčasnosti*: v slovách, ktoré vyslovujeme a zapisujeme; v tom, ako sa zabávame; ako funguje politika, medicína, náboženstvo a šport; ako definujeme našu sexualitu, ako hľadáme sebarealizáciu a ako si predstavujeme ideál krásy. Táto kniha odhaľuje prekvapivo rozsiahlu prítomnosť antického Grécka v súčasnom svete.

Biskupi povýšení za znalosť starogréčtiny, bohatí donori pamiatok, ktoré imitujú starogrécky štýl: to sú spôsoby, ako jednotlivci v nedávnej dobe využívali kultúrnu prestíž starovekého Grécka ako zdroj sociálneho kapitálu – teda ako prostriedok umožňujúci presadiť sa vo svete, ktorý si cení výdobytky starých Grékov a preukazuje uznanie tým, ktorí dokážu zapôsobiť svojimi znalosťami o nich. Používam tu prítomný čas, pretože to platí dodnes.

Vo svojom akademickom živote som sa stretol s ľuďmi, ktorí trvajú na tom, že štúdium starogréckych spisov v origináli je intelektuálne hodnotnejšie ako ich štúdium v modernom preklade. Učenie sa starovekých jazykov si určite vyžaduje tvrdú prácu, a preto by človek nemal byť prekvapený, ak medzi tými, ktorí ich študujú, zachytí náznak spoločenského povýšenia. Práve som sa pozrel na svoj dvojязыčný výťah anglického

prekladu gréckej hry, ktorú som študoval na skúšku z gréčtiny pred univerzitných čias. Niektoré strany sú plné poznámok ceruzkou – pod konkrétnymi slovami alebo na okrajoch. Zvláštnou zhodou okolností sa poznámky začínajú a končia presne pri prvom a poslednom riadku textu, ktorý bol v gréckom origináli určený na túto skúšku. Tí, ktorí sa trápia so starou gréčtinou, môžu stavať na obdiv svoju drinu, aj keď tiež nakoniec siahnu po prekladoch.

Cieľom tohto textu, ktorý sleduje stopy starých Grékov do súčasnosti, nie je osloviť tých, ktorí v tejto oblasti majú vzdelanie. Práve naopak. Niektorí ľudia vnímajú, že takéto vzdelanie, najmä ak zahŕňa znalosť starogréčtiny, so sebou nesie negatívny punc privilegovanosti. Napríklad vo Veľkej Británii sú baštami výučby starej gréčtiny predovšetkým školy a univerzity, ktoré sa vo všeobecnosti považujú – či už oprávnené alebo nie – za doménu ľudí profitujúcich z istého mimoriadneho postavenia (pozri kapitolu 5). Existujú ľudia, ktorí spomínané negatívne vnímanie privilegovanosti prenášajú do súčasnej kultúry, v ktorej sa v tej či onej podobe zobrazuje staroveké Grécko. Môže ísť o opery, ktorých dej sa odohráva v starovekom Grécku, alebo inscenáciu antických hier (pozri kapitolu 14).

Táto kniha sa stavia proti tomu, aby záujmy elitárskej kultúry ovplyvňovali jej obsah. Zameriava sa na prítomnosť antického Grécka tam, kde ho možno nájsť, či už ide o slovo „pandémia“, freudovský výraz „Oidipov komplex“ alebo repliku Parthenónu v čínskom zábavnom parku. Nieкто si môže myslieť, že skúmaním takýchto vplyvov riskujeme, že skončíme pri banalitách. Je však nesporné, že hodnotiť trvalý vplyv starého Grécka je možné aj cez optiku, do akej miery formuje súčasnú kultúru každodenného života a náš spoločenský vkus.

Staroveká grécka civilizácia trvala stáročia – dokonca tak dlho, že slovné spojenie „grécke civilizácie“ (v množnom čísle) lepšie vystihuje jej rôzne časové a regionálne fázy. Pre zjednodušenie sa však v tejto publikácii držíme všeobecného označenia jednej civilizácie. Vzhľadom na problémy s chronológiou v na-

sledujúcich kapitolách je potrebné, aby sme sa pri téme časovej následnosti nachvíľu zastavili.

Zoberme si napríklad Homéra. Grécky básnik, ktorý ospieval trójsku vojnu a jej následky, je dodnes pre fanúšikov gréckej civilizácie jej vrcholom (pozri kapitolu 8). Nejaký pisár prvýkrát zaznamenal ústnu poéziu, ktorú pripisujeme Homérovi, približne v 8. storočí pred n. l. Považujúc túto lyriku za vzor dokonalosti, neskorší grécki básnici napodobňovali majstrov vo všetkom, vrátane počtu a typu slabík na jeden verš. Jedna z takýchto neskorších básní v rovnakom časomernom verši rozpráva príbeh o ľudskej vášni, ktorý je na záver menej katastrofický ako city Parisa k Helene Trójskej v Homérovom podaní, no je to stále dojemné čítanie.

Dvaja mladí ľudia sa do seba bezhlavo zamilujú. Žijú na opačných stranách úžiny, ktorá oddeľuje európsku a ázijskú časť dnešného Turecka. Aby mohol tajne navštevovať svoju prísne stráženú lásku („oslnivá bola jej krása“³), mladík („všetkými nazývaný ‚krásavec‘“) sa v noci vrhá do mora a prepláva vyše poldruha kilometra na európsku stranu, pričom ho vedie lampa jeho milej. Nebol to vôbec zanedbateľný výkon. V roku 1984, v relatívne pokojnom mori, to s istými ťažkosťami dokázal britský cestovateľ Patrick Leigh Fermor. Dorazil „úplne vyčerpaný“⁴, niekoľko hodín spal, a keď sa prebral, potreboval tureckú masáž.

Fermor mal v čase tohto odvážneho činu 68 rokov. Naopak, nadšeného mladíka Leandra námaha ani náhodou nevyčerpala. Po príchode rozviazal dievčine „opasok“, a ako sa pekne píše v spomínanej básni, milenci splnili vôľu Afrodity, bohyně lásky. Táto nespútaná vášň sa im však stala osudnou. Keď jedného dňa dievčina znova zapálila lampu, ktorá slúžila ako signál, Leander sa opäť odhodlal preplávať úžinu. Tej noci ho však čakalo rozbúrené zimné more. Vietor lampu zhasol. Vyčerpaného Leandra premohli vlny a na úsvite uvidela dievčina Hero na skalách pod sebou jeho mŕtvolu. Vrhla sa dolu a: „Tam, na tele svojej pravej lásky, sa skončil život dievčiny Hero.“

Je to dojmavý príbeh a dobrý príklad pretrvávajúcej sily rozprávačského umenia starých Grékov. Odborníci túto báseň správne prisudzujú „starogréckej civilizácii“. Jej autora však od Homéra delí takmer taká veľká časová vzdialenosť, aká delí menovaného básnika od nás. Musaios – tak sa volal – žil v 5. alebo 6. storočí n. l., v čase, keď posledný rímsky vojak opustil Britániu a keď jeho vlasť, grécky hovoriace provincie starej Rímskej ríše, obliehali noví votrelci.

Už len s ohľadom na trpezlivosť čitateľov musíme v tejto knihe stanoviť chronologické hranice toho, čo nazývame „staroveké Grécko“. Je to ťažké rozhodnutie. Nakoniec som si povedal, že sa sústredím na hľadanie gréckeho vplyvu na súčasnosť v rozpätí 200 rokov, konkrétne na obdobie 5. až 4. storočia pred n. l.; pokiaľ je to možné, pri svojich záveroch vychádzam z antických písomností a artefaktov, ktoré Gréci v tomto čase vytvorili.

Toto je doba „klasického“ Grécka v užšom zmysle slova. Ak sa predĺži o ďalšie dve generácie, teda až do začiatku 6. storočia pred n. l., celé toto obdobie potom zahŕňa epochu, ktorú niektorí moderní milovníci starovekého Grécka nazývajú gréckym „zázrakom“. Myslia tým rozmach mestských štátov starovekých Grékov – čas politickej a vojenskej sily, ako aj kultúrnych úspechov. Táto predstava „zázraku“ sa zakladá na rozvoji analytického spôsobu myslenia Grékov, ktorý sa zdá byť pre ich vtedajšiu spoločnosť nový, založený na cielavedomom bádaní, používaní logiky a argumentov spôsobom, ktorý sa nám javí ako veľmi moderný.

Keď sa tento prístup prvýkrát objavil na začiatku 6. storočia pred n. l., zaujal svoje miesto popri rozprávaní tradičných bájí, čo starí Gréci robili odnepamäti, keď sa snažili pochopiť svoj svet. Išlo o príbehy, ktoré si vyžadovali vieru alebo dokonca ľahkovernosť, ak mali byť prijaté ako pravdivé. Tieto imaginatívne príbehy – Gréci ich nazývali *mythoi* (mýty) – ponúkali odpovede na otázky o pôvode sveta ľudí a prírody, ktoré boli stvorené pričinením bohov. Často boli aj zábavné.

Nisyros je krásny malý ostrov v Egejskom mori, uprostred ktorého sa nachádza neaktívny sopečný kráter. Starí Gréci si rozprávali farbistý príbeh o tom, ako Poseidón vytvoril Nisyros, keď odlomil kúsok zo susedného ostrova. Boh následne tento úlomok zeme hodil na nepriateľa a utopil ho. Poseidón bol bohom mora a zemetrasení a Gréci ho spájali so silou prírodných javov. Úžasným príkladom je práve kaldera na ostrove Nisyros, ktorá vznikla pri obrovskej erupcii v praveku. Dnes možno voľným okom bez problémov rozoznať príbuznosť sopečného pôvodu tohto ostrova s geológiou susedného ostrova Kos. Staroveký mýtus istým spôsobom rátať s týmito viditeľnými skutočnosťami.

Dnes mnohí ľudia považujú pojem „grécky zázrak“ za zastaraný. Vyjadruje totiž silnú zaujatosť – predpokladá, že staroveké Grécko bolo intelektuálne vyspelejšie než susedné civilizácie, ako Egypt alebo Mezopotámia, kde sa žiadny takýto „zázrak“ neudial (pozri kapitolu 1). Napriek tomu sa v niektorých častiach gréckej spoločnosti v 5. a 4. storočí pred n. l. naozaj objavovali určité znaky – napríklad intenzívny záujem o človeka a menšia úcta k nadprirodzenému, ktorá bola inak typická iba pre predmoderné spoločnosti.

A nielen to. Zdá sa, že tieto skutočnosti podnietili kreatívne mysle a ruky k veľmi inovatívnym zmenám. Demokracia, zápis dejín, lekárske prístupy založené na pozorovaní a dedukcii, premyslené špekulácie o „Bohu a vesmíre“, umenie, ktoré vytvára ilúziu skutočného života, a stavby, ktoré aspirujú na matematickú dokonalosť: všetky tieto oblasti starovekej gréckej civilizácie rozkvitli v 5. a 4. storočí pred n. l., v období politického rozmachu mestských štátov. Antické Grécko prežíva až do dnešných dní predovšetkým aj (ale nielen) vďaka úspechom z týchto čias a práve im sa budeme venovať v nasledujúcich kapitolách tejto knihy.

V gréckej mytológii bol Prokrustes zlý lupič, ktorý mučil svoje obete tak, že ich natáhal pomocou záťaže alebo ich skracoval amputáciou, aby sa zmestili do postele. Dnes sa z „Prokrustovho lôžka“ – keď sa niekto alebo niečo musí násilne prispôbiť,

prípadne znamená niečo nepríjemné – stalo porekadlo, aj keď nie až také známe ako napríklad „lámať niečo cez koleno“. Do textu, ktorý sa zameriava na obdobie dvesto rokov medzi 500 a 300 pred n. l. sa, samozrejme, nezmestili všetky dôležité výdobytky starovekého Grécka.

Ako príklad môžeme uviesť stoikov, vyznávačov gréckych filozofických princípov, ktorých začiatky siahajú približne do roku 300 pred n. l. Ak sa presunieme do súčasnosti, zistíme, že stále existuje veľa ľudí, ktorí sa hlásia k týmto antickým zásadám a absolvujú o nich kurzy. Moderné poznatky o starovekom stoicizme sa však opierajú o spisy z neskorších čias. Zakladateľ stoicizmu síce knihy písal, no tie sa nezachovali. Jeho prví nasledovníci v Aténach tiež písali knihy, ktoré sa však rovnako stratili. Ich učenie bolo natoľko populárne, že kontinuálne priťahovalo prívržencov až do čias Rímskej ríše.

Práve zachovaným spisom oveľa neskorších nasledovníkov, Rimanom a „gréckym Rimanom“, vďačíme za rôznorodé citácie, prepisy a správy zachytávajúce to, o čom údajne prví grécki stoici premýšľali a písali dve alebo viac storočí predtým. Časová línia písomných pozostatkov a odkazov učenia starovekého zakladateľa stoicizmu – Zénóna – nespadá do obdobia približne od roku 500 do roku 300 pred n. l., na ktoré sa táto kniha zameriava. Bolo by však malicherné, ak nie priam nerozumné, ak by sme antických stoikov vynechali. Ich súčasní nasledovníci robia staroveký „stoicizmus“ príliš zaujímavým na to, aby sme ho nechali bez povšimnutia (pozri kapitolu 6).

Tento text má aj ďalšie obmedzenia – pre ktoré opäť platí, že ich porušovanie je do istej miery úctyhodnejšie ako dodržiavanie. Repliky najslávnejšej pamiatky antického Grécka Parthenónu (pozri kapitolu 11) poskytujú čiastočnú predstavu o tom, ako antické Grécko stále ovplyvňuje modernú tvorivosť. V roku 1842 postavil bavorský kráľ severne od Mníchova presnú kópiu Parthenónu zo 6 000 mramorových kvádrov dovezených z Talianska. Koncom toho istého storočia si mesto Nashville v štáte Tennessee tiež objednalo repliku tohto chrámu v reálnej veľkosti.

Na základe požiadavky verejnosti bol neskôr zrekonštruovaný a dodnes slúži ako múzeum umenia a ako kulisa pre seriály, napríklad sa tu natáčal *Percy Jackson a bohovia Olympu*, ktorý sa začína stretnutím starogréckych bohov na vrchole budovy Empire State Building.

Nemecko a Spojené štáty sa vyznačujú silnou tradíciou obdivu k starovekým Grékom. Ako je to ale napríklad s Čínou? Už sme spomenuli, že Číňania nedávno postavili repliku Parthenónu v tretinovej mierke. Nachádza sa na pevnine niekoľko kilometrov od Hongkongu, vo veľkom zábavnom parku s názvom Okno do sveta. Spoločnosť mu robí Koloseum, Sfinga z Gízy a približne 130 ďalších turistických kópií divov sveta, čo sotva dokazuje, že by čínska masová kultúra bola mimoriadne zvedavá na antických Grékov. V prípade čínskych centier vzdelanosti je situácia však celkom odlišná, čo potvrdzujú vyťažení prekladatelia zo starogréčtiny (pozri kapitolu 8).

Každá z týchto novodobých napodobení Parthenónu má veľmi odlišnú históriu a kontext. Ich rozloženie na troch kontinentoch zároveň naznačuje, že teoreticky by sa po starovekom Grécku v súčasnom svete dalo pátrať donekonečna. Čínsky hračkářský Parthenón a miestni prekladatelia zároveň naznačujú, že v globalizovanom prostredí je antické Grécko univerzálnym dedičstvom bez ohľadu na to, aké nároky si naň robí ľubovoľná moderná spoločnosť.

To nám komplikuje úlohu určiť geografické hranice skúmania v tejto publikácii – inými slovami, rozhodovanie o tom, na koho sa vzťahuje „nás“ z jej názvu. Nakoniec som sa rozhodol sústrediť na územie, ktoré poznám najlepšie, a to na anglofónnu oblasť – najmä na Veľkú Britániu a Severnú Ameriku –, ale aj na iné regióny, aby som predstavil rastúcu „univerzálnosť“ antického Grécka v modernom svete.

Geografické ohraničenie nerieši problém, ako spravodlivo zohľadniť rôznorodé vplyvy antického Grécka na rozsiahle oblasti ľudskej spoločnosti a ako vôbec zistiť, čo za vplyvy to vlastne sú. Táto kniha si, samozrejme, nenárokuje na úplnosť a ponú-

ka autorov osobný výber odkazov antického Grécka (najmä) v západnej kultúre.

Tento výber čiastočne vychádza z môjho chápania výstupov vedcov, ktorí sa špecializujú na štúdium toho, ako neskoršie obdobia analyzovali a reagovali na (v tomto prípade) starovekých Grékov a ich diela. Vychádza tiež z novinových textov a iných mediálnych výstupov, ako sú blogy, podcasty a podobne. V tomto smere poskytuje internet takmer nekonečné množstvo možných zdrojov. Prinajlepšom tu dávam k dispozícii moju osobnú vzorku.

Vzhľadom na to, že tento text je v konečnom dôsledku skôr osobným pohľadom než vyčerpávajúcim prehľadom, z času na čas som do nej zaradil aj niečo, čo nazývam „autobiografické klebety“, ktorých cieľom je kde-tu odľahčiť čítanie. Zároveň je to spôsob, ako upozorniť, že kniha je osobným výkladom toho, „čo pre nás Gréci kedy urobili“. Netvrdím, že je to jediná možná interpretácia. Niektorí čitatelia – dúfam, že ich nebude veľa – možno budú namietat voči autobiografickým odbočkám, ako aj voči celkovému dojmu z príbehov, ktoré som sa rozhodol vyrozprávať. Tento postup výberu je istotne subjektívny, aj keď som sa snažil spravodlivo zohľadniť rozmanitosť súčasného spôsobu vnímania starovekých Grékov.

Tí, ktorí dnes študujú starých Grékov, nie sú vždy ich nekritickými obdivovateľmi. Sú medzi nimi aj ľudia domnievajúci sa, že takzvaný grécky zázrak treba prehodnotiť. Táto kniha nechce byť apologetická a snaží sa byť nezaujatá. Priznáva a skúma aj druhú stranu mince. Starovekí Gréci neboli práve sociálne „pokrokoví“ v dnešnom zmysle slova. Rozšírené bolo otroctvo, násilie a to, čo dnes nazývame sexizmom a rasizmom, ktoré antickí vzdelanci v teoretickej rovine obhajovali. Jeden z najznámejších z nich – Aristoteles – pochádzal z dnešného severného Grécka. V neskorších kapitolách si ukážeme, ako jeho názory na otroctvo ako „prirodzený“ stav a na „prirodzenú“ podradenosť žien poskytl ich zástancom základ pre argumentáciu v nie tak dávnej dobe.

Pokiaľ ide o násilie, podobne ako iné národy v staroveku, aj antické grécke komunity sa spoliehali na silu (alebo jej hrozbu), aby dosiahli moc a navzájom sa ovládli, alebo naopak, aby sa ubránili. Militantnosť starých Grékov sa v ich dobe javila ako bežné ľudské správanie. Keďže vedenie vojny bolo výsadou mužov, táto militantnosť formovala istý druh gréckej mužskosti a zadefinovala určitý druh gréckeho mužského hrdinstva. V staroveku boli jeho najobávanejšími predstaviteľmi Sparťania. Bez ohľadu na historické fakty, v súčasnej dobe si starovekí Sparťania začali žiť vlastným životom a stala sa z nich reklama na cnosti militarizmu, čo nedávno kritizoval článok v americkom mienkotvornom časopise *The New Republic*:

Spartská legenda využíva náš hlboko zakorenený pocit nedostatočnosti. Ťaží z našej neistoty, že nie sme dosť silní, dosť tvrdí, dosť disciplinovaní: Ak chceme, aby naše športové tímy priniesli domov trofej, ak chceme vyhrať boj, ak chceme mať odvahu a húževnatosť, aby sme v živote zvíťazili, urobíme najlepšie, ak napodobníme Sparťanov.⁵

Ako si ukážeme v 2. kapitole, táto spartská „legenda“ nielenže prežíva dodnes, ale ako zdroj inšpirácie si ju osvojili aktivisti, ktorí presadzujú neústupnú politiku v USA a aj v iných krajinách. Takže v prostredí, v ktorom sa vďaka moderným technológiám oveľa ľahšie propagujú extrémne názory, môžu dnes ľudia prezentovať niektoré črty antického Grécka z dôvodov, ktoré sa môžu javiť ako nesprávne. Na výslnie sa dostali aj aspekty, ktoré už vlastne dávno zapadli prachom. Tak či onak, staroveký grécky sex naďalej vzrušuje modernú predstavivosť. Návštevníci múzeí so zbierkami antických predmetov sú konfrontovaní s mužskými a ženskými aktami a scénami sexuálnej túžby, ktoré môžu u ľudí nezvyknutých na neformálnu explicitnosť starovekého gréckeho umenia vyvolať chichotanie alebo štuchanie (a žmurkanie). Koniec koncov, bol to svet, v ktorom ste si mohli pred domom postaviť kamenný stĺp s vytesaným vztyčeným penisom, aby –

ako vysvetľuje kniha s názvom *Cultural Encyclopedia of the Penis* (*Kultúrna encyklopédia penisu*) – „priniesol šťastie a odohnal nešťastie alebo urieknutie“.⁶

Antickí tvorcovia tiež bez problémov spájali sex a násilie. Umelci a spisovatelia často zobrazovali znásilnenie, ktoré páchali najmä muži na ženách. Najpozoruhodnejšie umelecké dielo zobrazujúce takúto scénu je pre drvivú väčšinu ľudí nedostupné. Návštevníci archeologického múzea vo Vergine v severnom Grécku, postaveného pri hrobách starovekých macedónskych kráľov, si nemôžu prezrieť nástennú maľbu, ktorá je dodnes na svojom pôvodnom mieste, vnútri kráľovskej hrobky. Tá je príliš krehká na to, aby do nej mohla vstupovať verejnosť. Namiesto toho je tu zväčšená reprodukcia, ktorá je dobre osvetlená a viditeľná. Maľba, datovaná asi do polovice 4. storočia pred n. l., je fenomenálna. Svedčí o gréckom výtvarnom majstrovstve v používaní farieb, perspektívy, tieňovania a v zobrazovaní ľudských emócií. Kunsthistorici sa nevedia zhodnúť na identite neznámeho umelca, no predpokladajú, že autorom bude jeden zo slávnych gréckych „starých majstrov“ – všetci boli muži.

Na obraze je načrtnutý starší bradatý muž s ľstivým výrazom. Uháňa na voze ťahanom koňmi s polonahou mladou ženou, ktorú násilne drží v objatí. Žena zúrivo gestikuluje smerom k druhej žene, ktorá sa na ňu pozerá so zhrozeným výrazom. Námetom je „mýtus“, ktorý poznali všetci starí Gréci: boh podsvetia Hádes unesie dievča (tiež bohyňu) priamo pred očami jej matky (ktorá je sama bohyňou) a spraví si z nej manželku.

Bol som svedkom toho, ako grécka učiteľka stála pred reprodukciou tejto fresky a vysvetľovala mýtus svojim žiakom. Pochopiteľne, do výkladu nezahrnula, že predmetom tejto nádhornej maľby je akt sexuálneho násillia, ktorého sa dopustil muž na slobodnom dievčati, ktoré na to nedalo svoj súhlas – čo je dnes v mnohých krajinách vrátane Grécka trestným činom. Pre niektorých súčasných divákov by táto scéna mohla pôsobiť ako spúšťač traumy, keďže zobrazuje scénu vynúteného manželstva – a navyše sexuálneho útoku.

Čo si mysleli starovekí diváci? Čo by sme si mali myslieť my? Ako to často býva v prípade antického gréckeho umenia, ani táto záležitosť nie je jednoznačná. Výrazy úzkosti v tvárach dcéry a matky by sa dali interpretovať ako empatické prianie umelca zobraziť únos z pohľadu obete (alebo obetí).

V súčasnosti sa reakcie vysokoškolských učiteľov na podobné obrazy sexuálneho útoku v gréckom umení už neobmedzujú len na umeleckohistorické komentáre alebo technický žargón. Ako na svojom blogu uviedol jeden historik umenia – vyučujúci na špičkovej svetovej univerzite – v súvislosti so spomínanou nástennou maľbou z Verginy:

Možno ešte neprijemnejšie je to, že tieto obrazy sa tešili veľkej obľube pravdepodobne preto, že dokázali vzrušiť a dráždiť typickú starovekú umeleckú verejnosť – teda mužských divákov. A pôžitok z týchto typov obrazov sa neskončil starovekom. Skôr naopak, predstava autority a čistoty asociovanej s antickým svetom umožnila ich pokračovanie počas celých dejín západného umenia.⁷

Ten istý uznávaný akademik však dopomohol k tomu, aby sa starogrécky postoj k sexu využíval aj v dnešnej politike týkajúcej sa sexu. V prevratnej štúdii, ktorá prvýkrát vyšla v roku 1978, autor objasňuje to, čo považoval za vlastné dôsledné postoje k danej téme:

V klasických štúdiách nepoznám inú tému, pri ktorej by sa normálna schopnosť bádatela vnímať rozdiely a vyvodzovať závery tak ľahko narušila... Mám to šťastie, že nepocitujem morálny šok ani odpor pri akomkoľvek pohlavnom akte, pokiaľ je vítaný a prijateľný pre všetkých zúčastnených... Žiadny akt nie je posvätný a žiadny nie je znehodnotený len tým, že jeho súčasťou sú pohlavné orgány.⁸

Pri príprave prvého vydania predmetnej knihy vydavateľa radšej osobne vyzdvihli explicitné sexuálne ilustrácie starovekých gréckych váz v Britskom múzeu, než aby riskovali trestné stíhanie podľa zákona o poštových službách z roku 1953 (Spojené kráľovstvo) za šírenie obscénneho alebo nemravného materiálu. V najnovšej dotlači (2016) sa v predslove stroho konštatuje, že „málo klasických monografií bolo preložených, podobne ako táto, do desiatok jazykov vrátane maďarčiny a japončiny“. Kniha má názov *Grécka homosexualita* a jej autorom je Kenneth Dover.

Od 19. storočia predstavovali starogrécke postoje – lepšie povedané ich moderné interpretácie – ideálny model pre vzťahy medzi osobami rovnakého pohlavia. Ich prestíž vyplývala predovšetkým zo spisov gréckeho filozofa Platóna. Jeden zo svojich textov venoval úvahám o mužskom priateľstve, v ktorých vyjadroval obdiv mužskej túžbe po mužoch. Ako sa však dočítate vo štvrtej kapitole, pri podrobnejšom skúmaní skutočného znenia starogréckeho textu sa Platónovo uvažovanie javí menej jednoznačné.

Okrem toho, ako sa dá súdiť zo spisov a z umenia, starovekí Gréci takmer úplne prehliadali lesbické prejavy. V starovekom Grécku sa prevažne zameriavali na vzťahy rovnakého pohlavia medzi mužmi. Podľa úsudku dnešných odborníkov, Gréci považovali sexuálne vzťahy medzi mužmi za viac-menej bezproblémové, hoci mali svoje vlastné morálne pravidlá – vzťahy medzi osobami rovnakého pohlavia im podliehali a mohli ich obmedzovať (pozri kapitolu 4).

Ako som už spomínal, v tejto knihe sa budem snažiť hľadať staroveké Grécko aj v populárnej kultúre. V niektorých ohľadoch je to porovnateľné so starovekými Rimanmi. Po prechode Grékov pod rímsku nadvládu sa bežní Rimania, ktorí o starovekom Grécku vedeli len málo alebo vôbec nič, vrátane ľudí, pre ktorých bol obraz a zvuk ako komunikačný prostriedok dôležitejší než čítanie, oboznamovali s gréckou kultúrou prostredníctvom ľudovej zábavy v hlavnom meste ríše.

Aréna uvádzala upravené verzie gréckych „mýtov“ a gréckej histórie formou divadla. Rímski vodcovia predstavili verejnosti staré grécke vojny tým, že zinscenovali námorné bitky, napríklad bitku pri Salamíne (Gréci proti Peržanom, 480 pred n. l.), ako predstavenie plné násilia s použitím umelo vytvorených jazier napájaných riekou Tiber, lodí v skutočnej veľkosti a desiatok tisíc bojovníkov. V Koloseu rímsky cisár usporadúval teatrálnu popravu zločincov, ktorí sa museli pred grotesknou smrťou prezliecť a hrať postavy z gréckych „mýtov“. Daidalos bol mýtický grécky remeselník, ktorý ušiel z Kréty tak, že si vyrobil krídla z vosku a peria, vďaka ktorým doletel na Sicíliu. Takto opísal popravu „Daidala“ v roku 80 n. l. rímsky básnik: „Daidalos, keď ťa teraz trhá lukánsky medveď, ako si len želáš, aby si mal svoje krídla!“⁹

Rímske vedenie tiež organizovalo grécke atletické preteky (súťaže o „ceny“ teda *athla* v starogréčtine). Súčasťou vzrušujúceho zážitku pre divákov bola nahota súťažiacich. Okolo roku 80 n. l. mohlo na mieste dnešného rímskeho námestia Piazza Navona sledovať športovcov približne tridsaťtisíc divákov na štadióne v gréckom štýle. Grécke hry v rímskom štýle zrejme mali väčšiu účasť profesionálnych športovkyň, ako aj zreteľnejší erotický rozmer než ich grécka predloha. Na jednom z týchto podujatí, podľa hodnovernej antickej správy, vstúpil do arény rímsky senátor, aby zápasil nahý s „dievčaťom“¹⁰ z Grécka, pravdepodobne profesionálnou športovkyňou.

Dnes je to predovšetkým populárna kultúra, ktorá najviac prispieva k udržiavaniu povedomia o starovekých Grékoch medzi ľuďmi na celom svete. V bežných časoch sa každý piaty rok koná celosvetové podujatie – olympijské hry. Raz som bol v Olympii, keď mladé Grékyne oblečené v „gréckych“ odevoch a obklopené nadšenými turistami nacvičovali ceremoniál zapálenia fakle. Asi by sa mi nepoďakovali, keby som im začal vysvetľovať, že celá procedúra s faklou je moderný výmysel nedobrého pôvodu. Táto kniha sa tiež zaoberá moderným olympijským hnutím (kapitola 13). Venuje sa aj starovekým Grékom, ktorí sa objavujú na